

ONOMÀSTICA PRECOMTAL AL PENEDÈS

Joaquim Micó

En el curs d'una investigació documental i bibliogràfica anterior (publicada a «Població Precomtal al Penedès», dins la *Miscel·lània Penedesenca 1993*, Institut d'Estudis Penedesencs) vaig tenir l'oportunitat d'anar bastint un petit recull onomàstic referent al Penedès de l'alta edat mitjana. L'anàlisi de l'onomàstica que apareix en els documents estudiats, tant pel que fa a topònims com a antropònims, no és mai prou conclouent per ella mateixa, però pot ser una important eina de ratificació de l'anàlisi textual d'aquests documents. No és la intenció d'aquesta comunicació realitzar una anàlisi detallada de tots els indicis onomàstics estudiats, ja que els meus interessos professionals em porten cap a altres línies d'investigació, però crec oportú revelar el recull elaborat per tal que pugui servir de referència o punt de partida a altres investigadors.

Pel que fa a la metodologia, aquest recull d'onomàstica es circumscriu a la toponímia i antroponímia penedesenca que té un possible origen àrab,¹ i en aquella altra que mostra una pervivència del món antic,² ordenat cada nom propi en una entrada diferent en la qual s'argumenten les raons històriques, filològiques i altres d'interès que permeten establir aquesta adscripció. Cada entrada toponímica va seguida, entre parèntesis, pel nom del municipi actual en el qual es localitza el topònim, llevat dels casos en què la toponímia analitzada és el nom del mateix municipi. Quan es creu necessari també s'inclou l'esment de la font documental³ on apareix el nom en qüestió i, si existeix (o la coneixem), la citació bibliogràfica que hi fa referència, amb una nota al final de l'article que, amb l'esment de l'autor, remet a la bibliografia general.

Abans de començar amb aquest avanç d'anàlisi onomàstica, cal considerar que en aquesta matèria cal mostrar-se prou prudent, no deixant-se portar per l'artifici filològic o etimològic. Per aquest motiu no s'inclou l'onomàstica d'origen massa dubtós i, quan cal, es comenten els possibles dubtes davant d'una adscripció. Amb tot, és evident que davant alguns casos particulars es poden formular serioses i argumentades objeccions, però l'acumulació al Penedès d'aquests indicis onomàstics és un argument prou sòlid per a la defensa global del conjunt. Al cap i a la fi, les objeccions a aquest conjunt onomàstic haurien de tenir la capacitat de mostrar una alternativa de model històric, unificant els criteris d'objecció a l'onomàstica presentada, ja que, com que aquesta sí que aparenta mostrar un model,⁴ el conjunt no podria ser discutit sense aquesta unificació dels criteris d'objecció. Cal recordar aquí que aquest recull és un complement a un treball anterior ja citat. També voldria esmentar el treball de Miquel Casellas citat a la bibliografia, paral·lel en l'elaboració al meu i motiu pel

qual no l'he pogut utilitzar. Però amb l'amic Casellas hem tingut ocasió de comentar més d'una vegada la convergència d'alguns resultats de totes dues investigacions, sense descartar la possibilitat de treballar plegats en un futur en aquesta direcció.

La bibliografia esmentada ha estat la consultada en el curs de la investigació, considerant-la com una de sola, encara que objecte de dues comunicacions diferents i distanciades en el temps.

Per acabar indiquem que la llista onomàstica podria ser ampliada amb facilitat, ja que pels motius ja exposats aquesta investigació va aturar-se quan encara restava prou documentació per revisar.

Llista onomàstica

Adarró (Vilanova i la Geltrú): Topònim d'origen ibèric llatinitzat com a *Ad Arro*, nom que s'ha conservat al llarg de l'època medieval. Dóna nom a un poblat ibèric i romà, el lloc és esmentat com una quadra del castell de Cubelles a l'AEM.⁵

Almúnia (Santa Maria de Miralles): Topònim d'origen àrab que designa una 'horta, granja o jardí'. Per Epalza (*op. cit.*) també designa la residència rural de l'autoritat regional o comarcal. Dóna nom a un mas.⁶

Almúnia: En aquest cas es tracta d'un municipi de l'Alt Penedès.

Amelius: Antropònim llatí que apareix al CSCV, doc. núm. 304, referit al terme de Lavit.

Amílio: Antropònim llatí que apareix al CSCV, doc. núm. 138, referit al terme de Vallirana en 981.

Apollonio: Antropònim llatí que apareix al CSCV, doc. núm. 213.

Avinyonet: Topònim d'origen dubtós,⁷ per Balañà (*op. cit.*) vindria de l'antropònim *Ibn Junaid*, que donaria la forma romanç *Abin Junèt*, però, segons em va comentar personalment, en l'actualitat ja ha abandonat aquesta tesi. Si s'inclou aquí malgrat els dubtes que tenim és perquè aquest antropònim hauria format també el nom de Juneda (les Garrigues), fent així més plausible la tesi de Balañà. Malgrat tot, en els documents més antics el nom apareix sempre sense la forma diminutiva, per la qual cosa pensem que aquest «Avinione» té un altre origen, que per Coromines, en el seu *Onomasticon Cataloniae*, podria ser romà o pre-romà, tot citant també el celtòleg Arbois de Jubainville, que el considera derivat d'Avennius, gentilici romà.

Bleda, la (Sta. Margarida i els Monjos): Per Epalza (*op. cit.*) està relacionat amb les paraules àrabs *balät* i *baläta*, que designen un camí important i també les posades d'aquests camins. Per Enric Moreu-Rey també podria ser un mot d'origen àrab, referit a una residència important o amb un petit nucli poblacional al seu voltant.⁸ Federico Corriente en el seu *Diccionario árabe-español*, 2a. edició, dóna, entre altres, els significats de *pavimento*, *empedrado*, *calzada*, *palacio*, *losa*, *adoquín*... Actualment és un agregat.

Bleda, la (Sant Pere de Riudebitlles): En aquest cas dóna nom a un bosc de la banda de Canaletes.

Bleda, la (idem): Torrent al nord de Canaletes, afluent del riu Anoia, comença al terme de Mediona i després entra al de Cabrera d'Anoia.

Bovera, la (Castellet i la Gornal): Per Epalza (*op. cit.*) és d'origen àrab i podria estar relacionat amb tots els «bous» de la península, que són una transformació per homofonia del *buwaib* àrab, que és el diminutiu de 'porta' i per extensió s'aplica per designar un petit pas de muntanya; precisament la Bovera dóna nom a un lloc utilitzat encara aquest segle com a pas de muntanya entre l'interior i la marina. En aquest indret hi ha també indicis arqueològics d'un poblament troglodític, amb una balma amb vestigis d'habitabilitat i dues sitges.

Calafell: Tothom coincideix amb l'origen àrab del topònim, encara que per al possible significat hi ha tres teories.⁹ Totes tres admeten el *-ell* final com el sufix que forma el diminutiu:

1) de l'àrab *Qal'ca*, 'castell'.

2) de l'àrab *Qàlaf*, 'port de muntanya'.

3) de l'antropònim *Hàlaf*, nom molt freqüent a l'Al-Andalus.

Campdàsens (Pontons): Dóna nom a un caseriu. El topònim apareix als documents com *campoasinorum*, això és, 'camp dels ases'. Tot fa pensar que l'origen etimològic és llatí, però cal considerar una altra possibilitat si ens fixem en una font àrab;¹⁰ partint de l'existència del municipi de Castellldans (les Garrigues), també anomenat Castellldàsens, podem trobar un paral·lelisme amb el Campdàsens de Pontons, pel que fa a la semblança d'ambdós topònims. En el cas del municipi lleidatà, el topònim semblaria originar-se a partir d'un anomenat «castell d'ases», però sabem per l'esmentada font àrab que a la jurisdicció de la Lleida islàmica hi hagué un *Qal'cat al-Hamír*, que caldria traduir precisament per «Castell dels Ases», aquest fet atorgaria origen àrab al topònim lleidatà i, per paral·lelisme, al penedesenc. Però a més cal tenir en compte un segon factor, suggerit per Maíllo (*op. cit.*, nota 47), la semblança de l'expressió *Qal'cat al-Hamír* amb *Qal'cat al-Himyar*, que significaria 'Castell de Himyar', una semblança que hauria pogut ocasionar a Ibn al-Kardabus un error de transcripció o d'assimilació fonètica i, en conseqüència, hauria canviat un nom per l'altre. És fa molt acceptable la proposta de Maíllo perquè *Himyar* seria un antropònim referit a la tribu dels «himyaríes», àrabs iemenís que sabem instal·lats a l'al-Andalus, per la qual cosa ens trobaríem davant d'un topònim referit al castell d'un membre d'aquesta tribu. Vingui de *Qal'cat al-Hamír* o *Qal'cat al-Himiar*, Castellldàsens seria la forma romanç d'un topònim àrab. Tot el que hem dit per a aquest municipi podríem aplicar-lo també a Campdàsens, només que el topònim faria referència a un camp i no pas a un castell. Malgrat tot és difícil creure que un camp fos designat amb un antropònim, perquè no tenim altres exemples de topònims àrabs d'aquest origen. Si mantenim l'entrada en aquest recull onomàstic és amb l'esperança que aquestes conjectures puguin fer servei a altres investigadors. Naturalment, no podem excloure la possibilitat d'un origen romanç.

Campdàsens (Sitges): Dóna nom a un llogarret. Serveix el que hem dit per al mateix topònim del municipi de Pontons.

Font del Queto, la (Sant Pere de Riudebitlles): Pel recull de topònims d'aquest municipi¹¹ sabem que aquesta font rebia antigament el nom de «marissènia», la qual cosa ens permet bastir la tesi d'un possible origen àrab del mot. El topònim podria haver-se format a partir dels mots *mà'*, 'aigua', o *mary*, 'prat' i *sénia*, la qual cosa ens

remetria a un significat primitiu del topònim com 'aigua de la sènia' o bé 'prat de la sènia'; també pot interpretar-se procedent del mot àrab transcrit per 'marsella' (*mar-wiy*), que designa a una sèquia d'escorrentia. En qualsevol dels casos, l'explicació etimològica sembla acceptable, ja que el topònim designa precisament un lloc d'emergència d'aigua que ben bé permet el seu ús per al reg mitjançant una sènia.

Gelida: Topònim objecte de diverses interpretacions,¹² però les més acceptables des del punt de vista científic semblen convergir en dues opcions. Per Puigcorbè vindria de l'expressió llatina *aqua gelida*, que per elisió de l'apel·latiu *aqua* hauria donar Gelida; aquesta interpretació s'acosta a la de Balaña, qui considera el nom procedent de l'àrab *al-jalida*, 'població gèlida, freda'. Tots dos donarien un sentit «climàtic» a l'origen del topònim. L'altra opció l'inicia Margarit considerant la possibilitat que Gelida fos un antropònim, basant-se en l'existència documentada d'un tal Geli o Gellito en aquelles contrades. Aquesta interpretació antroponímica coincideix amb la tesi de Barceló, que fa derivar el nom del berber *Banü Gellidasen*, que designa el nom d'una tribu. Com que Barceló afegeix que l'epònim d'aquests era un tal Gellid i que encara avui són comuns a Alger els noms Gellid i el seu femení Gelida, cal acceptar com a molt probable la tesi de Barceló donant aquest origen antroponímic del nom. Si això fos així, el tal Geli o Gellito que esmenta Margarit seria un dels exemples de pervivència de població àrabo-berber en el Penedès de l'alta edat mitjana.

Granada: Topònim molt polèmic que Álvarez Galera¹³ proposa originari de l'àrab *Dar Garnath*, 'torre o casa fortificada', i transformat per assimilació fonètica al llatí *Granata*. Però ens sembla aquest un origen molt arriscat per la Granada penedesenca i, sense oblidar el seu possible origen romanç, ens inclinem a pensar que és un topònim viatger.

Ieramias: Antropònim hebreu que apareix al CSCV, doc. núm. 138; assenyalaria una possible presència de jueus a la zona.

Iulianus: Antropònim llatí que apareix al CSCV, doc. núm. 126.

Jafre (Olivella): Agregat també anomenat Jafra. Gairebé tothom el fa derivar de l'antropònim àrab *Jâfar* o *Iafar*. Situat en un indret isolat i avui abandonat, és un excel·lent objectiu arqueològic. Per Miquel Casellas el topònim procedeix de *ga'far*, que vol dir 'riu, riera', tot recordant que a l'indret hi ha un torrent que rep el nom de Jafre.

Lavit (Terrassola i Lavit): Topònim que s'accepta derivat del romanç *vidde* traduït com a 'vinya', perquè així apareix a la majoria de documentació medieval.¹⁴ Però aquest origen pot discutir-se davant dues importants objeccions: ¿per què designar amb el nom de *vidde* quelcom que ens els mateixos documents (i en molts altres) apareix com a *vinea* quan fa referència, sense cap mena de dubte, a una vinya? Tenint en compte que el topònim apareix a la documentació altmedieval acompanyat sempre de l'expressió *Kastrum* o els seus derivats, ¿com pot acceptar-se l'origen en l'expressió *illam vitem*¹⁵ que no coneixem documentada? I abans de comentar el possible origen del topònim, una darrera observació: el topònim s'ha mantingut com a Lavit malgrat que la documentació que ens parla del lloc mai no recull aquesta denominació fins que apareix un antropònim amb aquesta grafia.¹⁶ Aquestes raonables objeccions quedarien resoltes amb la proposta de Barceló (*op. cit.*). Per aquest autor el topònim

Lavit derivaria del nom d'una tribu àrab, els Banü Labid, que a més són esmentats per una font musulmana referida a l'Al-Andalus, concretament Ibn Khaldün.

Marcutius, Proculus et Aries: Antropònims d'origen llatí que semblen pertànyer a un sol individu.¹⁷ Apareixen al terme d'Albinyana, CSCV, doc. núm. 432.

Masquefa: S'accepta comunament l'origen àrab del topònim, que significa 'regió fèrtil'.

Massuques, les (Castellet i la Gornal): Per Epalza (*op. cit.*) procedeix de l'àrab *manzil al-'uqaib*, 'posada de la pujadeta'. Tenint en compte que la situació geogràfica d'aquest lloc està a l'inici de la pujada cap a Castellet i molt a prop de l'antiga Via Augusta, es fa versemblant que existís una posada en aquell indret que donés origen al topònim. També podria procedir de *manzil al-'uqäb*, 'posada de l'àliga'.

Morgades (Sta. Maria de Miralles): Masia que rep el seu nom d'un antropònim molt comú al Penedès històric. Morgats i Murgats són noms de toponímia menor que també apareixen a Sant Pere de Riudebitlles, municipi proper a Miralles. La història oral ens diu que aquest antropònim significaria 'fill de moro', encara que etimològicament no puguem concretar per ara l'origen. Coneixem un document del 999¹⁸ que fa referència als termes de Lavit i Subirats (termes veïns de Sant Pere de Riudebitlles) on apareix una Morgada, fèmina, i un altre de 1011¹⁹ que en el terme d'Albinyana esmenta un tal Morgad. Sembla, doncs, un altre exemple de pervivència de població àrabo-berber.

Mussara, la (Torrelles de Foix): Aquest topònim d'origen àrab significaria 'l'arbreda'. També podria tenir una altra procedència, la paraula *Muzära'a* que a l'Al-Andalus feia referència al contracte de terres de secà.

Olerdola: Seguint Puigcorbè (*op. cit.*, pp. 62-63), observem que tots els especialistes atribueixen categoria preromana a aquest topònim, llevat del doctor Estalella, que el considera visigòtic. En qualsevol de les opcions, estem davant d'una pervivència, si més no, toponímica.

Olivella: Per Balañà, vindria de l'àrab *culiwa*, que vol dir 'el lloc enlairat'. Encara que considerem molt arriscada aquesta interpretació, el cert és que l'antiga Olivella era situada damunt un petit turó i tot el terme es troba en un entorn de muntanya, d'accés prou complicat en el passat.

Placídia: Antropònim llatí que apareix al CSCV, doc. núm. 71.

Ràpita, la: Topònim d'origen àrab que significa 'monestir o ermitatge fortificat'. Recordem la font àrab, comentada en l'anterior comunicació, del Fals Abencotaiba, segons la qual Mussa deixà ràbides i guarnicions en les seves fronteres.

Sínia, la (Olesa de Bonesvalls): Topònim que si bé té una etimologia àrab, pot ser d'origen més modern, ja que aquesta paraula s'incorporà al català. Cal constatar, però, l'existència a l'indret d'un possible *qanat*.²⁰

Virgília: Antropònim llatí que apareix al CSCV, doc. núm. 71.

Vnaltarip: Antropònim que apareix al CSCV, doc. núm. 134, que sembla una forma romanç de l'antropònim àrab Ibn al-Tariq. Com que el tal Vnaltarip signa el document com a prevere, sembla que estem davant d'un altre convers.

NOTES

1. La qual cosa referma la tesi d'una sèrie d'establiments de població musulmana i mossàrab durant l'alta edat mitjana al Penedès històric. En aquest moment de la investigació no podem datar aquests establiments, ni encara de manera aproximativa. Tot fa pensar, però, que els poblaments musulmans datarien entre els segles VIII i IX mentre que el mossàrab es perllongaria fins a la seva fusió amb el poblament cristiano-comtal. També sembla molt possible una pervivència àrabo-berber al Penedès a partir del segle IX, amb alguns grups de població conversa (moriscs). Per ara no trobem indicis de vivència mudèjar, per la qual cosa pensem que la població àrabo-berber que va restar a la zona devia convertir-se al cristianisme.
2. En aquest apartat, bàsicament, s'inclou l'onomàstica llatina i la pre-romana.
3. Pot donar-se el cas que alguns dels noms apareguin en més d'un document, generalment només citarem el més antic dels estudiats, excepte quan calgui comparar els diversos esments documentals per raons d'anàlisi científica.
4. En aquest moment de la investigació encara no s'ha acabat d'establir el model, però ja se n'observa l'existència. Per exemple, gairebé tota la toponímia referida a municipis i agregats que té un possible origen àrabo-berber, s'ha format a partir d'un antropònim. Qualsevol possible objecció a aquest conjunt requereix tenir-ho en compte.
5. Albert López Mullor *et alii*, 1992, p. 70.
6. Jordi Bolós, 1987, pp. 118 i 122.
7. Per Puigcorbé i Ticó, 1987, p. 20, és un topònim traslladat de França i d'etimologia llatina. Però hi ha també altres tesis: pp. 16-17.
8. Moreu-Rey, pp. 121-122.
9. La bibliografia al respecte és tan abundant que remetem al lector als següents autors: Balaña, Barceló, Millàs i Puigcorbé.
10. Ibn al-Kardabus, *Historia de Al-Andalus. Kitab al-iktifa*, traducció de Felipe Maíllo Salgado, Akal Bolsillo, núm. 169, Barcelona, 1986
11. Cristòfor Cardús, 1991.
12. Entre les principals destaquem les de Puigcorbé, 1987 (vol. I, pp. 40-43), Margarit i Tayà, 1984; Balaña, 1993, i Barceló, 1991.
13. Vegeu obra a bibliografia, p. 361.
14. També apareix com a *vide, vitis, viti*, etc.
15. Que faria referència a «la vinya» i en cap cas a un hipotètic «Castell de la Vinya».
16. En el segle XIII trobem un tal Galceran Çavit. En el segle XIV apareix la grafia Lavit referida al terme.
17. El document diu: «Ego Marcutius Proculus et Aries et Salamon presbiteri et Stephanus et Guillelmus [...]» hem tret les comes que utilitza el transcriptor per marcar el text perquè així s'observa millor que els antropònims llatins semblen d'una mateixa persona.
18. CSCV 342.
19. CSCV 432.
20. Judith Llopert *et alii* (1988).

Bibliografia

- ABADAL, Ramon d', 1991: *Els primers comtes catalans*, vol. 1, Barcelona, Vicens-Vives/Predeusa.
- ADELL, Joan-Albert, i Eduard RIU, 1980: «La torre de l'alta edat mitjana de Ribes (Garraf)», *Quaderns d'Estudis Medievals*, I, núm. 2, Barcelona.
- AINAUD DE LASARTE, Juan, 1954: «La iglesia del "sepulcre" en Olèrdola», *Butlletí Biblioteca Museu Balaguer*, II, Vilanova i la Geltrú.
- ÁLVAREZ GALERA, Miguel-Ángel, 1992: «Els orígens del nom del poble de la Granada», *Miscel·lània Penedesenca, 1991 (XV)*, Institut d'Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d'Anoia.
- AVINYÓ I ANDREU, Joan, 1993: *Història de Cubelles*, Ajuntament de Cubelles i Institut d'Estudis Penedesencs, Cubelles; edició facsímil de l'obra publicada per capítols a *Diario de Villanueva, 1919-1920*.
- BACH, Antoni, 1987: *Col·lecció diplomàtica del monestir de Santa Maria de Solsona: El Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- BALANÀ I ABADIA, Pere, 1993: *Els musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, Ed. AUSA, Sabadell.
- , 1990: *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- BARCELÓ, Miquel, 1991: *Assentaments berbers i àrabs a les regions del nord-est d'Al-Andalus: el cas de l'Alt Penedès (Barcelona)*, Casa de Velázquez. Universidad de Zaragoza (La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Crétien. Publications de la Casa de Velázquez. Série Archéologie XV), Madrid.
- BELLMUNT I POBLET, Joan, 1982: «Excavaciones en la necrópolis de La Solana. Cubelles (El Garraf)», *Informació Arqueològica*, núm. 38 (gener), Barcelona.
- BOFARULL I TERRADES, Manuel, 1982: «Els noms d'Albinyana», *Miscel·lània Penedesenca, 1981 (IV)*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca.
- BOLÓS, Jordi, 1987: *Fortificacions frontereres situades entre els rius Anoia i Gaià. L'estructuració d'un territori al segle X*, Arqueología Medieval Española, II Congreso, Madrid.
- BONNASSIE, Pierre, 1979-1981: *Catalunya mil anys enverra*, Edicions 62, Barcelona.
- , 1993: *Del esclavismo al feudalismo en Europa Occidental*, Crítica, Barcelona.
- CARDÚS, Cristòfor, 1991: *Els noms de lloc de Catalunya: Sant Pere de Riudebitlles*, Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans, Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 28-29 (juny-setembre 1991), Barcelona.
- CASELLAS I PORCAR, Miquel, 1994: «El Penedès durant la dominació sarraïna: toponímia i història», *Miscel·lània Penedesenca, 1994 (XX)*, Institut d'Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d'Anoia.
- CATALÀ I BENACH, Benjamí, 1991: *El Montmell. Sostre del Baix Penedès*, Editor Català i Benach, B. i Caixa del Penedès i Ajuntament del Montmell.
- COCA I CIRERA, Blanca, 1985: «L'església de Sant Miquel d'Olèrdola. Estudi monogràfic», *Miscel·lània Penedesenca, 1984 (VII)*, Institut d'Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d'Anoia.
- COSTA, Benjamí, et alii, 1980: «Dues sepultures possiblement alt-medievals al Vilar (Sant Pere de Ribes)», *Miscel·lània Penedesenca, 1979 (II)*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès.
- CRUAÑES I OLIVER, Esteve, 1982: «L'església romànica de Sant Julià de l'Arboç i les seves pintures franco-gòtiques», *Miscel·lània Penedesenca, 1981 (IV)*, Vilafranca del Penedès.